

Feminist Perspektiften Engelli Kadın İstihdamına İlişkin Temel Argümanlar *Main Arguments Regarding the Employment of Disabled Women from a Feminist Perspective*

Hürü AKALIN SOLMAZ ¹, Recep YILDIZ ²

Yayın geçmişi:

Makale gelişi:

05.07.2023

Revizyon:

19.08.2023

Kabul tarihi:

12.09.2023

Yayımlanma tarihi:

30.09.2023

Anahtar kelimeler:

Engelli kadın,
Feminizm,
İstihdam,

Keywords:

Disabled women,
Feminism,
Employment,

Özet: Kadınların ve engellilerin istihdam edilme oranları dünyada düşük düzeydedir. Çalışma, feminist bakış açısıyla hem engelli hem kadın olmanın getirdiği istihdam sorununa ilişkin temel argümanları sınıflamak amacıyla. İş gücüne katılım oranlarına ilişkin istatistik veriler içeren grafiklerden yararlanarak literatür taraması tekniği kullanılmıştır. Temel öznesi kadın olan feminizmin nasıl ortaya çıktığı, neleri savunduğu, tarihsel açıdan hangi aşamalardan geçtiği ve Marksist feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizmin temel tezleri verilmiştir. Sonrasında feminist perspektifle engelli kadın istihdamına ilişkin argümanlar on bir tema ya da başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu temalar, çifte baskı, ötekileştirmeye ve ayrımcılığa maruz bırakılma, istihdam alanlarından dışlayan söylemler, ekonomik bağımsızlığın engellenmesi, kaynak ve fırsatlara erişim engelleri, eşit işe eşit ücret ile eşit istihdam hakkının ihlali, yardımların istihdam konusunu ikinci plana itmesi, kamusal alandan dışlanarak özel alana kapatılma, toplumsal/kültürel unsurları göz ardı eden tıbbi modelin varlığı, kadınların özgürleşme yolunun kapatılması ve yeterli eğitimden mahrumiyet başlıklarıyla ifade edilmiştir. Kadın olmanın üzerine eklenen engelliliğin istihdam sorununun dozunu artırdığı sonucu bulunmuştur.

Abstract: Employment rates of women and people with disabilities are at a low level in the world. The study aims to classify, from a feminist perspective, the main arguments regarding the employment problem caused by being both disabled and a woman. A literature review technique was used using graphs containing statistical data on labor force participation rates. The following information is given about feminism, whose main subject is women: how it emerged, what it advocated, what stages it went through historically, the basic theses of Marxist feminism, radical feminism and socialist feminism. Afterwards, the arguments regarding the feminist perspective and the employment of women with disabilities were classified under eleven themes or titles. These themes are expressed under the following headings: double oppression, being exposed to marginalization and discrimination, discourses that exclude from employment areas, prevention of economic independence, obstacles in access to resources and opportunities, violation of the right to equal pay for equal work and equal employment, aid pushing the issue of employment to the background, exclusion from the public sphere and confinement to the private sphere, the existence of a medical model that ignores social/cultural elements, blocking the path to women's emancipation and deprivation of adequate education. It has been found that the disability added to being a woman increases the employment problem.

Giriş

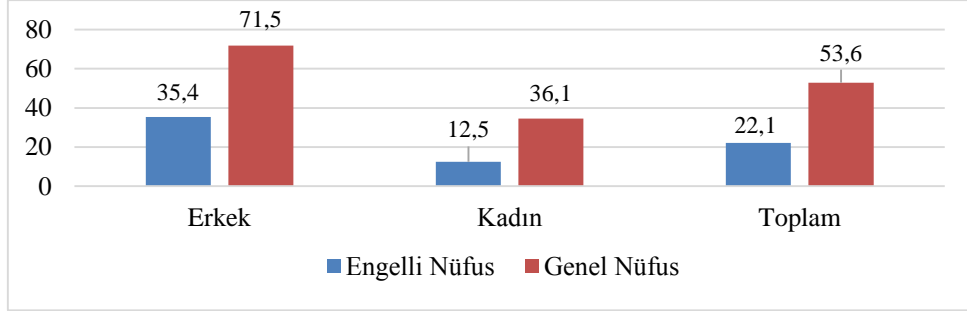
Engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunları şekillendiren faktörlerden biri cinsiyettir; hem engelli hem kadın olmakla bir kesişimsellik söz konusudur. Başka deyişle engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmanın kesiştiği bir bedene sahip olmaları çoklu toplumsal baskıya maruz kalmalarına sebep olmaktadır. 2022 yılında yayımlanan Dünya'da İstihdam ve Sosyal Görünüm Raporu'nda kadınların istihdam oranlarının erkeklerden %16 daha düşük olduğu tespit edilmiştir (ILO, 2022). Türkiye'de hazırlanan 2022 yılı İstatistiklerle Kadın raporuna göre

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye e-posta: huruakalin95@gmail.com ORCID: 0000-0001-6017-5505

²Doç. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Balıkesir, Türkiye e-posta: ryildiz@bandirma.edu.tr ORCID: 0000-0003-0584-6649

de kadınların istihdam oranı %32,8'dir (TÜİK, 2023). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın verilerinde de engelli bireylerin genel nüfus işgücüne katılım oranları yer almaktadır:

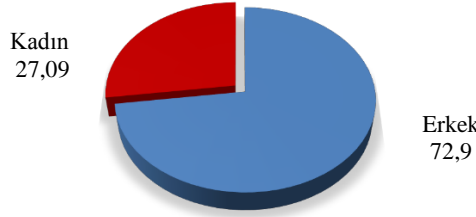
Grafik 1. Engelli ve genel nüfusun işgücüne katılım oranı

Kaynak: (TÜİK'ten akt: ASHB, Temmuz 2023: s. 22.)

Grafik 1 değerlendirildiğinde erkeklerin hem engelli nüfusu hem de genel nüfusta işgücüne katılım oranlarının yüksek olduğu; engelli erkek bireylerin işgücüne katılım oranının %35,4 olduğu tespit edilmiştir. Kadınlarda bu oranın engelli nüfus içerisinde %12,5; toplam nüfus içerisinde ise %22,1 olduğu görülmektedir. Grafik 2'de de engelli kadın ve erkeklerin kamuda memur olarak istihdamına ilişkin oranlar belirtilmiştir:

Grafik 2. Engelli kadın ve erkeklerin kamuda (memur) istihdamı

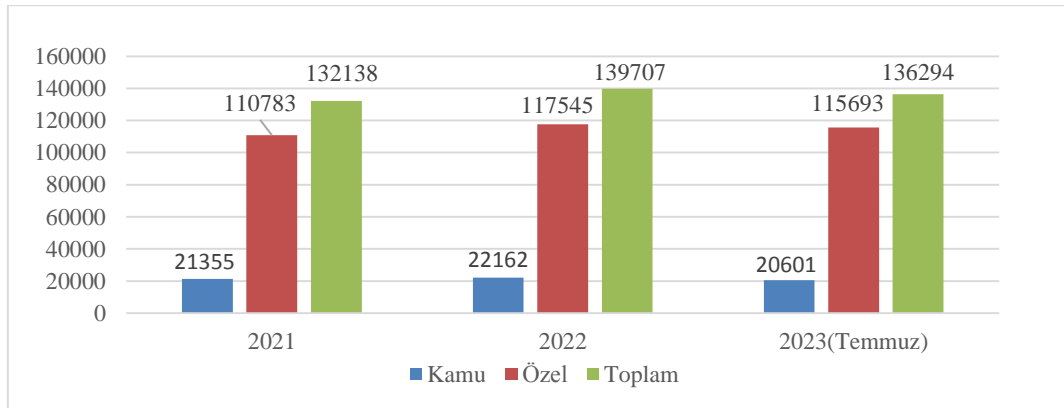

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan Akt: Temmuz 2023: s. 30.

Grafik 2 incelendiğinde kamuda istihdam edilen engelli erkek birey oranlarının engelli kadın oranlarından oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özel sektörde bu veriye erişilememesinin sebebi olarak özel sektördeki verilerin gizliliği konusunda yeterli şeffaflığa ulaşılamaması olarak düşünülmektedir.

Ülkelere göre farklı şekillerde gerçekleştirilen engelli bireylerin istihdamı faaliyetleri Türkiye'de kamu ve özel sektör olmak üzere iki alanda da gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de engelli istihdam oranları aşağıdaki gibi yer almaktadır:

Grafik 3. Engellilerin kamu ve özel sektörde istihdam sayıları

Kaynak: İŞKUR, 2023 (<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler>)

Grafik 3 incelendiğinde engelli bireylerin kamu sektöründe belirli bir oranda istihdam edildiği ve 2021 yılında bu sayının arttığı; özel sektörde de durumun benzer şekilde olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak her durumda engelli kadın istihdam oranlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, engelli kadınların işgücüne katılım oranları konusunda ulaşılan bilgiler bir süreden sonra sınırlı olmaktadır. Bundan dolayı engelli kadınların istihdamına yönelik net verilere ulaşılamamaktadır. Veriye erişim konusundaki bu sıkıntı engelli kadınların istihdamına dair net yorumlar yapılması konusunda birtakım sıkıntılar doğurmaktadır. Bu bağlamda var olan veriler ışığında ulaşılan sonucun engelli kadınların işgücüne katılım oranlarının ve kamuya istihdamının düşük olduğu üzerinedir. Engelli kadının emeği ve istihdamına yönelik olarak feminist kuramlar başta olmak üzere birçok düşünce akımı geliştirilmiştir. Kadın-erkek eşitliğine odaklanan feminist kuram, çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise feminist kuramın kadın emeğine odaklanan argümanlarının bulunmasıdır.

1. Temel Öznesi Kadın Olan Feminizm

Kadın olarak çalışma hayatında dezavantajlı durumuna engellilik de eklenince istihdamda çifte dezavantaj ya da kesişimsellik ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki olumsuz tutumlar, işsizlik ya da istihdam edilememe, geçim sıkıntısı, ebeveynlerle ilgili sorunlar, aile içi ilişkilerden kaynaklı sorunlar, ruhsal sorunlar, şiddet, rehabilitasyon sorunları ve eğitim sorunları (Karataş ve Gökçearslan Çiftçi, 2010: 151) tüm engelli bireyler için geçerlidir. Bununla birlikte araştırmalar ve alan tecrübeleri engelli kadınların engelli erkeklerden daha fazla yoksulluk, sosyal izolasyon gibi sıkıntılar yaşadığını (Abu Habib, 2010: 50), tek başına yaşamlarını idame ettirebilmeleri için ekonomik, sosyal ve politik yönden daha yoğun sıkıntılar yaşadığını, ailesinin yanında ise ev içi emeğe destek olamama ve evlenip ev kurmaları durumunda ise varlığından çok söz edilemeyen bir birey olma gibi engellerle de karşılaştığını (Ferry ve Gregg, 1998: 431) ortaya koymaktadır. Bu bağlamda temel öznesi kadın olan feminist kuramların engelli bireylerin istihdamına ilişkin birtakım argümanları bulunmaktadır.

Feminizm, birden fazla tanımı bulunmasına karşın Türk Dil Kurumu (TDK, 2023) sözlüğünde “toplumsal yaşamda kadınların haklarının çoğaltılması hedefinde olan ve kadın haklarının erkek haklarının seviyesine çıkararak eşitliğin oluşmasını savunan kadın hareketi olarak tanımlanmaktadır. Marshall (2005: 240) için feminizm, erkek ve kadın arasındaki eşitliği sağlayan, kadınların haklarının genişletilmesi hareketi iken Robert Sözlüğü’nde “kadınların toplumsal yaşamda var olan haklarını genişletmeye amaçlayan bir doktrindir” (Michel, 1993: 6). Tekeli (1988: 215) için de kadınların toplumsal yaşama erkeklerin gözünden ve erkeklerin çıkarları için değil, kendi gözleriyle kendi çıkarları için kendi seslerini aramalarını isteyen bir düşünce akımıdır. Kadının toplumdaki statüsünü, kadınların özel ya da kamusal alandaki rollerini, cinsiyet farklılıklarını, ataerkil anlayış ve erkek egemen yaklaşımların kadınlar üzerindeki etkilerini değerlendiren (Taş, 2016: 164) feminizm, kadınların cinsiyetlerinden dolayı maruz kaldıkları zorlukların, baskı ve ezilmişliklerin sınıf, din, ırk ve ulus gibi farklı unsurlarla ilişkisini ortaya koyan ve kadınların sorunlarını değerlendiren bir akımdır (Sevim, 2005: 7). Schwebel (2015: 172) için de feminizm hareketinin odak noktasında erkek ve kadının toplumda eşit haklarının bulunmadığı ve bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması için mücadele edilmesi gerektiği bulunmaktadır; kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmasının kadınları toplumsal yaşamda ikincil bir konuma ittiği görüşünden yola çıkılmaktadır.

Kadınlar üzerinde etkili olan erkek tahakkümünün günlük hayatta nasıl tezahür ettiğinin ve etkilerinin neler olduğunun anlaşılmasının gerektiğini vurgulayan Rowbotham (1994: 262) kadınların kadın oldukları için toplumda dezavantajlı olduklarını savunmaktadır. Giddens (2005: 114) için feminizm, kadının biyolojik cinsiyetinden dolayı toplumsal yaşamda gördüğü baskı, karşılaştığı ayrımcılık, tahakküm durumları ile mücadele edilmesi gerektiği amacını taşımaktadır. Mitchell (1997: 26) de feminizm savunusunu tüm insanlığın kurtuluşu olarak

değerlendirmekte ve insanlığın kurutuluşunun erkek bedenini yücelten ataerkil yapı ile mücadele etmekle sağlanacağını ifade etmektedir.

Tüm bu düşünce ve yaklaşımlar ortaya çıkarmaktadır ki; feminizm, toplumda var olan cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesine ve özünde kadın-erkek eşitliğine yönelik savları içermektedir. Buna paralel olarak da Çaha (1996: 41) kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin aile, eğitim, çalışma ve siyasi hayat ve kültürel değerlere kadar geniş bir perspektiften ele alınması gerektiğini dile getirir. Sunduğumuz yazarlarca farklı şekillerde yorumlanan feminizm, farklı dönemlerde farklı aşamalardan geçerek ve farklı şekillerde yorumlanarak türlere ayrılmıştır.

Donovan (1997: 19) 17. ve 18. yüzyılda kadınlara sadece erkeğe eş, çocuklarına anne görevi yüklediğini ve evine ait olduğu düşüncesinin hâkim olduğunu; 18. yüzyılın ortası ve 19. yüzyıl başlarında yaşanan toplumsal dönüşümler ve sanayi devriminin iş ve ev mekânını birbirinden ayırarak kadını eve özel alana hapsedtiğini belirtmektedir. Bu tespitlere dayanarak da feminizmin, kadına atfedilen bu rollere ve özel alana hapsine karşı çıkılmasıyla 19. yüzyıl başlarında teorik olarak varlık göstermeye başladığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda feminizmin tarihi gelişiminde üç ayrı dönemden bahsetmek mümkündür.

Birinci dalga feminizm: 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarını kapsamaktadır. Bu dönemde kadınların oy verme, eğitim, mülkiyet hakkının tanınması, erkeklerle çalıştıkları işlerde eşit ücret alabilmesi ve medeni haklar için bir mücadelesi söz konusudur. Mücadele ya da talepler erkekler ya da sistem olarak ataerki değil kamusal alanın düzenleyicisi ve denetleyicisi olan devlete yöneliktir (Mies, 2011: 63). Bu anlamda birinci dalga Feminizm döneminde var olan sistem değil ataerkil sistem içerisinde kadınları etkileyenler üzerine durulduğu söylenilir. Dolayısıyla birinci dalga feminizminin kadınları ezen ve dışlayan ataerkil sisteme karşı bir çözüm üretmemiştir.

İkinci dalga feminizm: 1960'lı ve 1980'li yılları kapsamaktadır. Kadınların sosyal ve kültürel hakların elde ederek erkeklerle aralarında olan eşitsizliğin giderilmesi, kadının erkek tahakkümünden kurtulabilmesi için ataerkil sistemin tümüyle kaldırılması amacı bulunmaktadır (Günindi Ersöz, 2016: 56).

Üçüncü dalga feminizm: 1980 sonrası dönemi içermektedir. Kadınların tam anlamıyla özgürlüğe kavuşabilmeleri için kendi potansiyellerinin farkına varmaları gerektiği düşüncesi hâkimdir (Goldman, 2006: 78). Bu yüzden dönemdeki anlayışa göre, farklı biçimlerde erkek tahakkümü ile karşı karşıya kalan kadınların örgütlü bir biçimde ekonomik, sosyal ve siyasal haklarını elde etmek için mücadele etmesi gerekir.

Tüm bu dönemlerde odağında kadın olan feminizm farklılıklara da dikkat çekmekte, engelliliğin bir beden temsilinde ziyade sosyal tutum ve kurumlardan etkilendiğini vurgulamaktadır. Feminizm tüm bedenleri sosyal olarak yapılandırmaktadır (Siebers, 2001: 737). O nedenle tıbbi modeli eleştirmekte, tıbbi modelin engelliliğe yüklediği anlamlarla engellilerin toplumdan dışlandığını ifade etmekte ve engelliliği sosyal model çerçevesinde ele almaktadır. Garland-Thomson (2001: 10) engellilere yönelik feminist araştırmalarda, kültürel beklentilerin, toplumsal kurumların ve bunların sonucu olan maddi koşulların hem kadın hem de engelli adı altında sınıflandırılan bedenlere çifte ve paralel dezavantaja maruz bıraktığının görüldüğünü iletmektedir.

Tarihsel süreç, dezavantajlı olarak etiketlenmesine sebep olan kadınlara yönelik bu toplumsal algının kırılması, kadınların kadın olmalarından dolayı karşılaştıkları sorunların aydınlatılması, kadının erkek karşısındaki konumunun sağlıklı bir biçimde inşa edilmesi, kadın erkek arasında eşitsizliklerin ortadan kaldırılması adına farklı isimlerle feminist düşünce akımlarını ve teorilerini üretmiştir; başka deyişle feminizm, içinde kadını ve kadının yaşam alanlarının farklı şekilde yorumlandığı farklı ideolojik düşünceler barındırmaktadır. Çalışma içinde değerlendireceğimiz Marksist feminizm, radikal feminizm ve sosyalist feminizm bu ideolojilerdendir.

Marksist feminizm için kadınların ezilmelerinin sebebi cinsiyet farklılığı değil toplumda var olan sınıf farklılığıdır ki kadınların sistem ve sınıf içerisinde ezilmelerinin sebebinin kapitalizm ile açıklar (Demir, 1997: 56). Bu yaklaşımına göre bir kadının ezilmesinin sebebi kamusal üretimden azledilmesidir (Ataman, 2009: 17) ya da kapitalist sistemde çalışma hayatı erkeğe aittir ve kadın ev içerisinde verilen görevleri yerine getirmelidir (Rowbotham, 1987: 114) ki kadının çalışması üzerine verilen en açık yorumlardan biridir. Kadının toplumsal cinsiyet ve kapitalizm üzerinden kısıtlandığının bir göstergesidir, o nedenle Marksist feminizm kadını attettiği roller ile kamusal alandan özel alana indirgeyen toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkmaktadır. Marksist feministler kadının çalışması üzerinden bir yorum getirmekte ve ev işlerinin toplumsallaştırılması, ücretlendirilmesi gibi öneriler ortaya koymakta, ailenin fonksiyonlarının kurumlara paylaştırıldığı bir gelecek tasarımını savunmaktadırlar (Şişman, 2003: 54-55) ki bu yaklaşıma göre kadın olmanın ötesinde engelli kadın olmak daha katı sorunlarla karşı karşıya kalmak anlamına gelecektir.

Radikal feminizm, kadınların yaşadığı sorunlarda ataerkil yapı ve kapitalizmin etkili olduğunu dile getirmektedir (Yüksel, 2013: 103). Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği yaratan en büyük etken ataerkil yapıdır, o nedenle bu yaklaşımda kadınları erkek merkezli değerlerden arındırmak (Yüksel 2003: 103), erkek egemenlik sistemin tamamen ortadan kaldırılması ilk amaçtır (Notz, 2012: 19). İnsanlar arasındaki en temel çatışma biçimi cinsiyet çatışmasıdır ve o nedenle kadının erkek karşısında ezilmesinin sebebi de cinsiyetin toplumsal olarak kurumsallaşmasıdır (Demir'den Akt. Aktaş, 2013: 63). Marksist Feminizmden farklı olarak, kadın ve erkek eşitsizliğinin sebebi üretim ilişkileri değil, üretim sürecidir ve sonra ailedir. Radikal feministlere göre kapitalist düzen değişse bile aile yapısı olduğu sürece ataerkil düzen var olmaya devam edecektir. Aile ile ilişkili olan evlilik kurumu ise kadınlara eziyet etmenin formüleştirilmiş halidir (Sevim, 2005: 80). Radikal feministler kadınların ezilmemesi için erkeklerle tüm ilişkilerini kesmesi ve kendi topluluklarını oluşturması gerektiğini savunmaktadır (Zoonen, 2002: 371). Bu yönüyle Marksist feminizme göre daha katı bir şekilde kadının çalışma hayatında yer almasını yorumladığı görülmektedir. Engelli kadınlara yönelik direkt bir yorum olmamasına karşın bu yorumlar engelli kadınlar üzerinden de yorumlanmaya açıktır.

Sosyalist feminizmin kadın emeği ve kadının çalışması üzerindeki yorumu ise sınıfsal ve ekonomik koşullarını da göz önünde bulundurarak emeğin yeniden üretimi ve evdeki emeğin ekonomik değeri üzerinedir (Zoonen, 2002: 479). Bu yaklaşım da diğer iki yaklaşım gibi ataerkillik ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi açıklanmaktadır (Arat, 2010: 71).

2. Yöntem

Nitel araştırmalarda kodlama, verilere araştırma amaçları doğrultusunda sembolik olarak kelime ya da kısa cümle atama işlemidir. Araştırmacının neyi aradığına bağlı olarak, kodlar farklılaşabilir. Amaç, verili bilgilerin içeriğini özetlemek, söyleniş biçimini ortaya çıkarmak, göndermeleri tespit etmek, nelerin söylenmediğini ortaya çıkarmaktır. Veriler, görüşme metinleri, gözlem notları, dokümanlar, literatür, fotoğraflar, videolar, web siteleri gibi nitel araştırmaların kullandığı kaynaklardan elde edilmiş olabilir. Gömülü teori, araştırmalar boyunca diğer nitel desendekiler gibi anlamlara odaklıdır. Anlamaların birbirleri ile karşılaştırılarak sınıflandırılması kategorileri oluşturur. Aynı olgu ile ilişkili anlamlar grubu kategorileri şekillendirir. Araştırmacı, olayın içinde var olduğuna inandığı teoriyi ortaya çıkarmak için benzer durumları, olayları, nesnelere aynı başlık altında toplayarak sınıflandırma ve kavramsal gruplama gibi bir yolu izlemektedir. Gömülü kuram içinde kullanılan açık kodlama (open coding), verilerde *kategoriler* veya *temaları* oluşturacak ortaklaşmaların keşfedilmesi için yapılan karşılaştırma, farklılıkları ya da benzerlikleri belirleme işlemi olarak tanımlanabilir. Çeşitli açık kodlama biçimleri bulunmaktadır. Kimi zaman kelime kelime kodlamalar yapılabileceği gibi kimi zaman açık kodlama cümleler, paragraflar hatta bölümler biçiminde genişletilmiş biçimde yapılabilir. Açık kodlamanın amacı kavramlar ve kategoriler inşa etmek için ön bilgi sağlamaktır (Bulduklı, 2019). Bu çalışma da feminist bakış açısıyla engelli kadınların istihdamı problemini literatür bağlamında ele almaktadır. Konu ile ilgili literatürde

yer alan veriler, temalarına göre kategorileşmekte ve argümanlar olarak kodlanmaktadır. Yöntem, bölümler biçiminde genişletilmiş biçimde açık kodlama yoluyla, feminist perspektiften engelli kadın istihdamına ilişkin temaların oluşturulmasıdır. O nedenle etik kurul kararı gerekmemektedir.

3. Feminist Perspektifle Engelli Kadın İstihdamına İlişkin Argümanlar

Feminizm düşüncesinin farklı savunularla gruplara ayrılmış olmasına rağmen ortak öznesi kadın ve kadınların toplumda karşılaştığı problemler olmuştur. Feminist engellilik araştırmaları engelli kadınların, engeli bulunan erkek ve engeli bulunmayan kadınlara göre farklı sorunlara yaşadığını ortaya koymaktadır (Goodley'den akt Duman ve Doğanay, 2016: 7). Çalışma kapsamında feminist perspektif ile hem kadın hem engelli bireylerin yaşadıkları sorunlardan olan istihdam sorununa ilişkin hazırlanan tematik değerlendirmeler/argümanlar, birbiriyle doğrudan bağlantılı olması sebebiyle toplumsal yaşam içerisinde etkileşim halindedir. Argümanlar soruna işaret etmekte ve çözüm önerileri sunmaktadırlar.

-Çalışma amacımız dışında olmakla birlikte-, argümanları her yönüyle ya da tamamen destekleyen değil, argümanların neden olduğu/olabileceği yönlerini ya da toplumsal rolleri engelli, kadın ve engelli kadın açısından farklı değerlendiren eleştiriler de mevcuttur. Örneğin; çifte baskı teması, engelli bir kadının hem engelli olması hem de kadın olması yönüyle yöneltilen davranışların bütününe ifade etmektedir. Kadınlara kadın olmanın getirdiği roller ile engelli olmanın getirmiş olduğu rollerin baskısından kaynaklı kesişimi söz konusudur. Ancak bu hususta Begum (1992) engelli kadınlara yönelik yürütmüş olduğu bir araştırmada toplumsal cinsiyet rollerine farklı bir açıdan bakmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin yokluğu kadınlar için büyük bir rahatlama ve özgürlük kaynağı olabileceken; toplumsal cinsiyet rollerinin varlığı engelli kadınlar için rollerine ulaşabilmek çabası gerçek bir başarı öyküsü oluşturmaktadır. Engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uyarak aile kurumuna erişebilmektedir. Bu noktada engelli kadınlar ya geleneksel kadın rollerine uymama kararı almakta ya da toplum tarafından “normal kadın” olarak nitelendirilen özelliklere ulaşmak için mücadele etmektedir (Begum, 1992: 74-75). Buradan anlaşılmalıdır ki çoğunlukla engelli kadınlar için hayatında zorluk çıkarıcı olarak görülen toplumsal cinsiyet rolleri, bazı engelli kadınlar için topluma dahil olmayı ifade edebilmektedir. Yine örneğin; ötekileştirmeye ve ayrımcılığa maruz bırakılma başlığında, yerine getirmesi beklenen cinsiyet rollerini yerine getiremeyen engelli kadınların, ailesinde (korumacı bir tavırla) ve toplumda geri planda bırakılması durumunu ifade etmektedir. Asch ve Fine (1988: 4) engelli olmayan feministlerin kadınlara atfettiği “daha güçlü, yetkin ve çekici kadın ikonları” nedeniyle, engelli kadınlara atfedilen “çocuksu, savunmasız ve kurbanlaştırılmış” tanımlamalarının daha da şiddetlendiğini ifade etmektedirler. Feministlerce çizilen güçlü kadın imajı engelli kadınların kadın olarak konumlarını zayıflatarak görünmezliklerini arttırmaktadır. Vatandaş (1999) da engelli olma durumunun kötü niyetli kişiler tarafından istismar edilmesiyle toplumun engellilik algısının olumsuz etkilendiğini ifade etmektedir. Bireylerin engelli olma durumlarının dilencilik için kullanılmasıyla toplumda kadın-erkek tüm engelli bireyler için çalışmayan yoksulluk çeken ve bir başkasının yardımına muhtaç duyan birey şeklinde bir algı oluşmasına yol açmıştır. Özetle, güçlü kadın kadar yardıma muhtaç engelli (kadın) algısı da toplumda ayrımcılığa neden olmaktadır.

Çalışma benzeri eleştirileri değil, engelli kadın istihdamına yönelik feminist bakış açısıyla ileri sürülen argümanları sınıflandırmak amacındadır. Bu bağlamda çalışmada, feminist perspektif ile hem kadın hem engelli bireylerin yaşadıkları sorunlardan olan istihdam sorununa ilişkin tematik değerlendirmeler on bir başlık altında toplanacaktır.

Tablo 1: Feminist perspektif ile engelli kadınların yaşadıkları istihdam sorununa ilişkin argümanlar

Tema/ Başlık		Tema/ Başlık	
1	Çifte baskı	7	Yardımların istihdam konusunu ikinci plana itmesi
2	Ötekileştirmeye ve ayrımcılığa maruz bırakılma	8	Kamusal alandan dışlanarak özel alana kapatılma
3	İstihdam alanlarından dışlayan söylemler	9	Toplumsal/kültürel unsurları göz ardı eden tıbbi modelin varlığı
4	Ekonomik bağımsızlığın engellenmesi	10	Kadınların özgürleşme yolunun kapatılması
5	Kaynak ve fırsatlara erişim engelleri	11	Yeterli eğitimden mahrumiyet
6	Eşit işe eşit ücret ile eşit istihdam hakkının ihlali		

3.1. Çifte Baskı

Çifte baskıdan birincisi, engelsiz bedenlerin egemen olduğu toplumda engelli olmaktan kaynaklanmaktadır. Bir toplumun engellilik durumunu normal kabul ettiklerinin dışında bir yere konumlandırması ve bir kategori gibi bir değerlendirmesi söz konusudur. Bu kategoriye yerleştirilen insanların neleri yapabildikleri ve yapamadıkları üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır (Webb Mitchell, 1994: 58). Bu durumda ortaya çıkan toplumların engelliliğe yüklenen anlamı kendi içlerinde oluşturması ve kategorileştirmesi, bireyi dışlayarak toplumsal yaşamda fark etmeden engellemesidir (Altuntaş ve Atasü Topçuoğlu, 2016: 27). Küçükkaraca (2018: 11) da engelli gruplar içinde de en çok kadınların dışlandığına, engelli kadın olmaları nedeni kendilerini gerçekleştirme fırsatına erişemeyerek haklarından mahrum kaldıklarını belirtmektedir. Grafik 1 ve Grafik 2’de de görüldüğü üzere, bireyler bu iki olgunun oluşturduğu söylemler arasında çalışma hayatında da geri planda kalmaktadır. Bundan dolayı istihdam oranları düşmekte ve kendilerini var edememektedir. Var edememenin getirdiği en önemli problem ise yoksulluk ile karşı karşıya kalmalarıdır.

İkincisi de erkek egemen toplumda kadın olmaktan kaynaklanmaktadır. Erkek egemen düşünce kadınların toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında ev işlerine odaklanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Fakat kadın olmanın getirdiği roller sadece ev ile sınırlı değildir. Birinci bölümde yer verdiğimiz feminist söylemin üstüne basa basa durduğu kadın-erkek eşitliği olgusu bu düşünceye temelden bir eleştiri ve kadın veya erkek fark etmeksizin bütün insanların eşit olduğu argümanıdır. 1948 yılında yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde de bu durumdan söz edilmekte ve beyannameye ek olarak çıkartılan 1966 yılındaki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde de eşitlik vurgusu devam etmektedir.

Kadınların yaşadığı sorunların üstüne engelli olmaya karşı var olan toplumsal önyargılar da eklenince ortaya çıkan çifte baskı ile karşılaşılan engeller/problemler iki kat artmaktadır (Seber, 2013: 29). Kamanlıoğlu (2007: 141-142)’nin ifadesiyle engelli kadınlar hem erkek egemen toplumlarda kadın olmanın baskısı ve hem de engelli olmayanların hegemonyasındaki toplumlarda engelli olmanın baskılarıyla mücadele etmekte ve ötekiliğin sonuçlarına katlanmak zorunda kalmaktadır.

3.2. Ötekileştirmeye ve Ayrımcılığa Maruz Bırakılma

Engelli bireylerin engellerinden ötürü toplumda ayrımcı tutumlara maruz kaldığı yukarıdaki paragraflarda ifade edilmişti. Fakat grafiklerde yer aldığı üzere engelli ve kadın olmanın getirdiği ayrımcı tutumların daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi yerine getirmesi beklenen cinsiyet rollerini yerine getiremeyen engelli kadının, ailesi başta olmak üzere (zira bazı ailelerde bu duruma koruyucu bir tavırla yaklaşılsa da bazı ailelerde dışlayıcı tutumlarla

karşı karşıya kalmabilmektedir) toplumda geri planda bırakılmasıdır. Bu ayrımcılık durumu ve önlenmesi, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un³ 4. maddesinin (h) bendinde “*Engelli olan kadın ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaları önlenerek hak ve özgürlüklerden yararlanmalarının sağlanması esastır.*” şeklinde yer almaktadır (m.4/h).

Buz ve Karabulut (2015: 42-43)'un yürütmüş olduğu bir araştırmada engelli kadınların toplumun cinsiyete yönelik bakış açısı nedeniyle en çok eğitim, istihdam ve aile kurma gibi toplumsal alanda ayrımcılığa maruz kaldığı sonucu ortaya konmaktadır. Bir başka araştırmada ise Trabzon'da yaşayan engelli kadınlar, en çok insanların bakışlarından, kendilerine yönelik önyargılardan ve ötekileştirilmekten yakındıklarını belirtmektedirler (Duman ve Doğanay, 2016: 20-21). Karataş (2002: 1)'in ayrımcılık tanımında yer alan “ben ve öteki” ayrımı da kadın ve erkek arasında bir sınır çizerek erkekte farklı olanı öteki olarak ifade etmektedir. Erkek ve öteki olarak nitelendirilenin kadın arasındaki bu ayrımın doğurduğu sonuçların engelli kadın bireyler için daha derin olması kaçınılmazdır. Araştırmalarda da yer verildiği üzere, engelli kadınların ayrımcılık deneyimledikleri alanların ortadan kaldırılması engelli bir kadının bağımsızlık duygusuna sahip olabilmesi, kendisini gerçekleştirebilmesi, özgüvenli olarak toplumda var olabilmesi, kendisini ailesine ya da çevresine karşı yük olarak algılamaması, toplumda dışlanma yaşamamasının önüne geçilmesi için engelli kadınların istihdamda yer almasının önemi büyüktür.

3.3. İstihdam Alanlarından Dışlayan Söylemler

İstihdamda yer alamama, engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunlardandır. Bu durum engelli bireyin kadın olması ile yoğun yaşanan bir sorun haline gelmektedir. Anayasa⁴ sosyal devlet olma ilkesi gereği devletin kişinin hak ve hürriyetlerini sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engellerin kaldırılması ve kişinin maddi ve manevi varlığının oluşması için uygun şartların hazırlanması yükümlülüğüne (m.5) ve çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğuna (m.49) yer vermektedir. 49. maddede tüm vatandaşları kapsayan bir ifade yer almasına karşın 50. maddede “bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” hükmüyle işverenlerin engelli çalışanlar için çalışma şartlarının ve ortamının düzenlenmesi zorunluluğu ifade edilmektedir. Ayrıca düzenlemelerin haricinde engelli bireylerin istihdamda yer alabilmeleri için 4857 sayılı İş Kanunu'nda⁵ iş ilişkisinde engellilikten kaynaklı ayırım yapılamayacağı (m.5) ve 50 ve daha fazla işçi çalıştıran özel işyerlerinde %3, kamu iş yerlerinde %4 engelli istihdamının zorunlu olduğu belirtilmiştir (m.30). Yasal olarak bu şekilde bir zorunluluğun olması engellilerin istihdamının desteklendiğinin göstergesidir. Ancak bu zorunluluk tüm engelli bireyleri kapsayan bir zorunluluktur. Ancak özellikle kadın engelli bireylerin istihdamını ön plana çıkaran bir zorunluluğunun olmaması engelli kadınların istihdamda katılmalarının önündeki engelleri tam anlamıyla ortadan kaldırmamaktadır. Toplumun algısı ve kadına yüklediği rol yanında Burcu (2007: 234)'nın ifadesiyle, ailelerin özellikle engelli kadınları çevrelerinden saklamaya çalışmaları, çalışmalarına ve hatta eğitim almalarının önünde engel olmaları engelli kadınları istihdamdan koparan etmenlerdendir ki hepsi birden engelli kadınların istihdamda katılmasını zorlaştırmaktadır. Engelli kadınlar için bir diğer engel de çevresel sorunlardır ki erişilebilirlik başı çekmektedir. Tüm engelliler gibi, engelli kadının da işe gidebilmesi için binaların, ulaşım araçlarının engellinin ihtiyaçlarına hitap eder şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde evlerinden çıkıp sosyal hayata katılmaları ve çalışma hayatında yer alabilmeleri mümkün gözükmemektedir. Ve yine çalışma hayatında kadınlar için görülen niteliksiz işlerde çalışma, terfi alabilmelerinin zorluğu, mobbinge maruz kalma, erişilebilirlik sorunları yaşama, mesaiyi paylaştığı arkadaşlarının engellilik durumuna göre tutumları gibi sorunlara ek olarak engelli kadınlar, şayet çalışıyorsa işini kaybetme korkusu da yaşamaktadırlar (Akdemir ve Duman: 2017: 518). İstihdamdan soyutlayan sebeplerin ortak çıktısı ise engelli kadınların,

³ 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun,07.07.2005 tarihinde 25868 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanmıştır.

⁴ 1982 Anayasası, 2709 sayılı Kanun numarası ile 9.11.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanmıştır.

⁵ 4857 Sayılı İş Kanunu, 10.6.2003 tarihinde 25134 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanmıştır.

engelli erkeklere ve diğer normal olarak adlandırılan bireylere göre daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir. Engelli kadınların hem engellerinden hem de kadın olmalarından dolayı istihdamda yer almalarının zorlaştırılması durumu “kesişimsel ayrımcılık” kavramı ile açıklanmaktadır (Güloğlu, 2019:264- 266). Kesişimsel ayrımcılık, engelli bir kadının birçok sebepten dolayı aynı anda ayrımcılığa maruz kalmasını ifade etmektedir. Engelli kadınlarda da hem engelleri hem de kadınlara yöneltelen ayrımcılıklar bir araya gelince dezavantajlı konum iyice derinleşmektedir.

3.4. Ekonomik Bağımsızlığın Engellenmesi

Bireylerin cinsiyet bağlamında toplumsal sorumlulukları dikkate alındığında, erkeğin para kazanarak evi geçindirmesi kadının ise ev içi diyebileceğimiz yemek- temizlik yapmak gibi temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik işleri yapması beklenmektedir. Beauvoir (1993:153) için bu durum, erkeklere atfedilen kadını bağımlı bir konuma iten niteliktedir. Bu anlayış ile kadın gençliğinde babasına, evlenince eşinin isteklerine ve eşinin vefatından sonra da oğullarının isteklerine göre hareket etmek durumunda kalmaktadır. Bu kadın ve erkek arasındaki ilişki ise kadınların ekonomik bağımsızlığını engellemektedir. Kadınlar için ifade edilen bu bağımlılık zincirine engelli olması eklenince kadının ekonomik olarak bağımsız olması çok daha zor olmaktadır. Tören (2014: 31) ifadesiyle, engelli kadınlar istihdamda yer alsalar dahi karşılaşacakları sorunlar ve mücadeleleri hiç bitmeyecektir. Burcu (2007: 233) engelli kadınların genellikle büro işlerine yardım etmeleri için işe alındığını, sürekli gelir elde edebilecekleri bir işte çalışma imkânı bulamayan engelli kadınların ise ailelerin destekleri ya da devletin sağladığı sosyal yardımlarla geçimlerini sağlamak zorunda kaldığını ve bunun muhtaçlık hissi verdiğini iletmektedir.

Özellikle sosyal hizmet bakış açısı bize sunmaktadır ki; engel durumuna uygun yapabileceği bir işinin olması ve sürekli hayatını idame ettirecek bir gelirin bulunması engelli bir kadın için özgüven kaynağı olacaktır. Ama çalışma yaşamında kadın ve erkek için olan ekonomik hiyerarşiyi, engelli kadınlar ve özellikle engelli kadınlar daha derinden hissettiği için, engelli kadınların kendilerini gerçekleştirmeleri zorlaşmaktadır.

3.5. Kaynak ve Fırsatlara Erişim Engelleri

Toplumsal cinsiyet söyleminin bir tezahürü olan kaynak ve fırsatlara erişimdeki engeller de bir diğer faktör olarak değerlendirilmektedir. Erkeklerin toplumdaki algıdan kaynaklı olarak var olan iş imkanlarına kadınlardan önce erişmesi kadınların istihdamını kısıtlamaktadır. Toplum tarafından engelli olma durumunun da “talihsiz, işe yaramaz, farklı, ezilen” vb. nitelermelerle değerlendirilmesi (Abberley, 1987: 16) engellilerin diğer bireylere sunulan kaynak ve fırsatlara erişebilmelerinin önünde engel olmaktadır. Talihsizlik söylemine ek olarak kadınlık rollerinin yerine getirilememesi de eklenince engelli kadınlar, “evine bakamıyor, evinin kadını olamıyor” gibi söylemlere maruz kalacaklardır ki hayattan çekilmelerine sebep olabilecektir. Bu nitelermeler göstermektedir ki, kadınların kaynak ve fırsatlara erişimini engelleyen unsurların başında ayrımcılık gelmektedir. Kadınların eğitim imkânlarına mahrumiyetleri ile başlayan sarmal engelli kadınlar için de geçerli olmakta, daha fazla dezavantaj barındıran bir süreç olmaktadır. Başta eğitim fırsatına erişemeyen engelli kadınlar zamanla kendi geçimlerini sağlayacak iş fırsatlarına da erişememektedir. Kümülatif bir şekilde ilerleyen bu süreç kadınların ve özelde engelli kadınların toplumdan geri planda kalmasına sebep olmaktadır.

3.6. Eşit İşe Eşit Ücret ile Eşit İstihdam Hakkının İhlali

Çalışmak ekonomik kazanç yanında toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını ve toplumda statü edinmeyi de beraberinde getirmektedir (Karataş 2001: 16). Araştırmalar göstermektedir ki engelli bireylerin ve özellikle engelli kadınların istihdam ve işe katılım oranları çok düşüktür. 2022 yılında engelli kadınların istihdam oranının %12,5 oranında olması bir göstergedir ki bu oran engelli kadınların eşit istihdam hakkının tam olarak kazanılmadığını da ortaya koymaktadır.

Engelli bireyden beklenen kök ailesinin yanında evinde yaşamını devam ettirmesi yönündedir. Eğer engelli bir birey kadın ise yapabildiği ölçüde kadına atfedilen yemek yapma, çocuk bakma ve temizlik yapma gibi toplumsal görevleri yerine getirmesi beklenmektedir (Karabulut, 2017: 25). Bu durum engelli kadınların engelli erkeklerle eşit bir şekilde istihdam edilememeleri problemini oluştururken, istihdam edilseler dahi erkeklerle eşit ücret alamamaları bir diğer problemi oluşturmaktadır.

3.7. Yardımların İstihdam Konusunu İkinci Plana İtmesi

Engelliliğin toplumsal yaşamda verdiği en önemli dezavantajlardan biri gelir elde edilememesidir. Toplum, engellileri üretime dâhil etmeyerek ailesinin ya da devletin koruması gerektiği bakıma muhtaç bireyler olarak nitelendirirken (Işıkhana, 2001: 180) bu engelli grup içinde istihdamda yer alamayan engelli kadınların oranı engelli erkeklerden daha çoktur. Bakıma muhtaç görme durumu da acıma duygusunu ve yardım edilmesi gereken algısını oluşturmaktadır. Sosyal devletler de engelli bireylerin yaşamlarını aktif bir şekilde sürmeleri adına sosyal yardım odaklı bir anlayışla hareket etmektedir. Fakat bu durum görünürde engelli bireye bir yardım gibi görünse bile eksik kalmaktadır. Engelli bireylerin sosyal yardımlardan ziyade sosyal hayata adapte olacak şekilde istihdam edilmeleri sosyal politikalar açısından daha iyi bir çözüm önerisi olarak görülmektedir. Engelli kadın özelinde düşünüldüğünde bu durum daha büyük bir önem arz etmektedir. Zira engelli kadınların istihdamda yer edinebilmeleri ve ekonomik özgürlüklerini kazanabilmeleri hem ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri hem de toplumsal yaşama dâhil olabilmelerinin yolunu açacaktır. Ama engelli kadınların istihdamına yönelik yasal düzenlemeler eksiktir. Mevcut algı ve yaklaşımı değiştirmek yerine bakıma ihtiyacı olan biri olarak görmek ve yardımda bulunmak daha kolay gelmektedir. Oysa sadece yardım çözüm değildir; çözümlerden biri de kadın-erkek engelli bireyin kendi kendine yetebilecek bir ekonomik bağımsızlık aracı olan istihdama katılımının desteklenmesidir. Bilgin (2000: 22)'in deyişiyle, engellilerin özelde engelli kadınların kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlayacak ve bir başkasına yük olmanın verdiği duygudan kurtulmasını sağlayacak ve topluma aidiyetinin gelişmesinin tek yolunun istihdama katılmasıdır. Engelli kadınlar yardım odaklı bir anlayıştan çıkarak sosyal içerilme düşüncesiyle topluma katılırlarsa aktif bir toplumsal yaşam süreceklerdir; bu yönüyle istihdam edilmiş olmak, toplumsal kalıpların dışına çıkarak kendi kaderlerini tayin etmede etkin bir kriteri oluşturmaktadır.

3.8. Kamusal Alandan Dışlanarak Özel Alana Kapatılma

Ulutaş (2009: 28), kadına ve erkeğe atfedilen toplumsal rollerle birlikte, kadına ev içinde [kırsal kesimde ilaveten tarlada, bağ ve bahçede] görevlendirilerek ev kadınlığı sorumluluğu yüklediğini ve bu görevlendirmeye kadının istihdama dâhil olmasının engellendiğini bildirmektedir. Nitekim Çakır (2021: 122) “Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların İstihdam Süreçleri: Yozgat Örneği” adlı araştırmasında engelli kadın katılımcıların genellikle kayıt dışı, sigortasız işçi olarak çalıştığını tespit etmekte; katılımcıların beklenti geliştirmedikleri ve sunulan koşullara rıza gösterdikleri gözlemini paylaşmaktadır. Bu bilgiler, cinsiyete dayalı bir iş bölümünün geliştirildiği toplumda kadınların erkeklere eşit olmayan bir konumda olduğunu ve kadınları ekonomik anlamda erkeklere bağımlı kıldığını da içermektedir. Karabulut (2017: 14) da bu anlayışın kadına sadece özel alanda hareket imkânı tanıdığını, kadının eğitim imkânlarından mahrum kalmasına ve istihdama dâhil olamamasına neden olduğunu belirtmekte; böylece kadının kamusal alandan dışlandığını ya da kamusal alanda varlık gösteremediğini, varlık gösterse dahi edilgen bir konumda olabildiğini iletmektedir. Çalışmamız açısından yapılacak çıkarım, kadını ev içerisine hapseden bu anlayışın elbette engelli kadını eve ve özel alana daha kolay hapsedeceği ki; sonuç ise yine kamusal alandan dışlanan kadının, özelde engelli kadının istihdamdan da dışlanmasıdır.

3.9. Toplumsal/Kültürel Unsurları Göz Ardı Eden Tıbbi Modelin Varlığı

Engellilik durumunu değerlendiren modeller arasında bulunan tıbbi model, bireyin engelinin kendi patolojisinden kaynaklandığı düşüncesiyle engelliliği “özel, normal olmayan ve bireysel

bir trajedi” olarak değerlendirmekte ve engelliliğin toplumsal, ekonomik ve çevresel faktörlerini göz önünde bulundurmamakta; beden in işlevselliğ in artırılmasını topluma uyum için gerekli görmektedir. Sonuç ise engellinin sosyal bir çevrede yaşadığı gerçeğ inin göz ardı edilmesi ve engelliliğ in toplumdan dışlanma nedeni olarak değerlendirilmesidir. Feminist yaklaşım ise engelliliğ i kusurlu ve normal olmayan olarak beden olarak değerlendirme savunusuna karşı çıkmakta, kadın bedeni için baskıcı bir unsur olarak değerlendirmekte ve engelliliğ i sosyal model perspektifinde değerlendirmektedir (Meşe, 2014: 79; Shcriempf, 2001: 57-58). Engellilere yönelik kültürel beklentiler, tutumlar, toplumsal kurumlar ve bunların sonucu olan maddi koşullar hem kadın hem de engelli adı altında sınıflandırılan bedenlerin çifte ve paralel dezavantaja maruz kaldığını savunmaktadır. Ekonomik kazanç sağlayacak istihdam içinde yer bulamama da bu maruz kalınan dezavantajın temel göstergelerindedir.

3.10. Kadınların Özgürleşme Yolunun Kapatılması

Engelli kadınların istihdam oranlarının düşük olması feminizm (Marksist feminizm) açısından kadınların özgürleşme yolunun kapatıldığını ifade etmektedir. O nedenle kadınların özgürleşmesi denilince ilk akla gelen, kadının diğer özgürlüklerini de beraberinde getireceğ i ekonomik özgürlüktür. “Kadının dünyası erkeğ i, ailesi, çocukları ve evidir” (Eliuz, 2011: 225) anlayışı ile “erkeğ in sözünden çıkmayan, edilgen ve erkeğ in oluşturduğ u yaşam alanı ile sınırlı” (Bora, 2005: 103) şeklinde yapılacak bir kadın tanımı kadını bağımlı konuma yerleştirmektedir. Zira erkek, kadının da içinde olduğ u ailesinin geçimini sağlarken bu durumu yaptırım gücü olarak kullanabilmektedir. Bu yaptırım gücü karşısında kadının bir işte çalışarak ekonomik bir kazanç elde etmesi ya da kendi parasını kazanması erkeğ e bağımlılıktan kurtuluştur (Eliuz, 2011: 227). Ancak pratikte yaşanan odur ki hem kadın hem de engelli olmak özgürleşme şöyle dursun bağımlılığ ı daha da arttıran bir dezavantajlılığ ın ifadesidir.

3.11. Yeterli Eğitimden Mahrumiyet

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, hiç kimsenin eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanlar için ise gerekli tedbirlerin alınması (m.42) ayrıca devletin engellileri koruması ve toplumsal hayata uyumlarının sağlanması (m.61) gerektiğ i belirtilmektedir. Yasal olarak bu şekilde engellilerin eğitimi için güvencelerin oluşturulması engelli bireyin ve özelde engelli kadınların gelişiminin tamamlanmasında, kimliğ inin oluşmasında, toplumsal hayatta var olabilmelerinde ve toplumsal yaşama uyumun kolay sağlanması etkin bir adımdır (Burcu, 2015: 105-107). Engelli kadınların eğitim çağlarından itibaren kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme becerisini kazanmaları muhtaçlık hislerini azaltarak bağımsızlık kazanabileceklerine dair özgüvenlerini yükseltmektedir ki bu özgüven ile karşılaşılabilecekleri engellerle baş etme mekanizmaları güçlenmektedir. Bu bağlamda eğitim imkânlarından mahrum bırakmakla kadın ve engellilerin temel hakları yok sayılmakta; dünyaları ev içi ya da aile ilişkileri ile sınırlandırılmaktadır. Erkek çocuğ a bir meslek sahibi olması ve ailesini geçindirmesi, kız çocuğ una da evlenince kocasına bakması (Bora, 2013: 181) anlayışının kadınları hem eğitim hem çalışma yaşamından soyutladığı dikkate alındığında, elbette engelli kadının korunması ve korunması adına istihdamı daha fazla önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Karşılaşılan sorunlara çözüm arayışları içerisinde olunmalıdır. Engeli bulunmayan her bireyin bir engelli adayı olduğ u gerçeğ i de bir kenara konmadan, “bir toplumda engelli bireyler ne kadar diğer insanlarla uyum içerisinde yaşarsa o durum o toplumun gelişmişliğini de gösterir” düşüncesi de çözüm arayışlarını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, toplumun erkek ve kadına bakış açısındaki farklılıktan kaynaklı olarak engelli bireylerin cinsiyetlerine göre de toplumda karşılaştıkları problemler değ işiklik göstermektedir. Erkeğ e atfedilen anlamlar farklı iken kadına atfedilenler farklıdır. Ancak engelli kadın ile engeli bulunmayan kadına atfedilen anlam arasındaki fark engel durumuna toplumun bakış açısıdır. Özne olarak kadın ve üzerine eklenen engellik sorunu engelli kadına olumsuz bakış açısının dozunu arttırmaktadır.

Özel ya da kamusal alan içerisinde her iki cinsiyetin de bulunmasını biyolojik farklılık engelleyici değildir. Kadının ev işi yapması, erkeğin para kazanıp evi geçindirmesi anlayışı toplumun cinsiyetler üzerinde yaptığı bir dayatmadır. Oysa ev içerisinde yapılan tüm işlerin temel yaşam becerisinin ürünü olarak her iki cinsiyet için geçerli olması gibi, hayatta kalmak için temel ihtiyaçlarını karşılaması zorunluluğu da her iki cinsiyet için geçerlidir. Bir erkek ev işi olarak adlandırılabilir işleri yapabildiği gibi bir kadın da bir işte çalışarak ailesini geçindirebilecek para kazanabilmekte, kamusal alanda yer alabilmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı kapsamında ortaya çıkan sorunun önüne geçilmesi kadın ve erkeği daha iş birlikçi bir zemin üzerine taşıyacaktır. Aksi durumda ise kadının görevi olarak atfedilen rolleri yerine getirmek zorunda bırakılan bir kadının biyolojik olarak engelinin de bulunması, kesşimsel olarak çifte dezavantajı/avantajlılığı oluşturacaktır.

Literatürde, toplumsal cinsiyet olgusunun etkilerinin yaygın ve baskın bir şekilde görüldüğü bir toplumda kadının ve biyolojik veya zihinsel uzuvları ile normal dışı görülen engellilerin ötekileştirmeye ve ayrımcılığa daha sık maruz kaldığı; hizmet, kaynak ve fırsatlara erişmekte zorluklar yaşadığı ortaya konmaktadır. Bu zorluk, engel ve dışlanma ve ötekileştirilmenin görüldüğü alanlardan biri de istihdam edilmeye ilişkindir. Aynı zorluklar kendisini engelli kadınların istihdama katılmasında kuvvetlenmektedir.

Kadını erkek üzerinden tanımlayan anlayışın karşısına geçen ve kadın-erkek eşitliğini savunan feminist anlayış, kadının toplumda ikincil bir konuma yerleştirildiği düşüncesiyle kadın ve erkeğin eşit olmadığı her koşulu eleştirmektedir. Kadın ve erkeğin konumunu eleştirirken öznesi kadın olan feminist düşünce engelli kadınların da haklarını savunmaktadır. Savunurken dayanağı, dezavantajlı grup içinde yer alan kadının yine bir diğer dezavantajlı grup içinde yer alan engelli olmasının, hem erkek egemen toplumda kadın olmaktan hem de engelsiz bedenlerin egemen olduğu toplumda bir engelli olmaktan ötürü çifte baskıya maruz kaldığıdır. Engelli kadınların, bedenleri üzerinde kurgulanan söylemlerin baskısını erkeklere ve engeli bulunmayan kadınlara göre daha fazla hissettikleridir. Söz konusu durumun, engelli kadınların istihdam alanlarından dışlanmasıyla sonuçlandığı ya da istihdama dâhil olsalar dahi eşit işe eşit ücret, eşit istihdam ilkesi ile çalıştırılmadıklarıdır. Oysa özellikle Marksist feministler için kadınların ücretli işe sahip olması kadınların özgürleşme yoludur. Bu bağlamda engelli kadınların istihdam oranlarının düşük olması kadınların özgürleşme yolunun kapatıldığını ifade etmektedir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği yaratanın ataerki yapı olduğunu vurgulayan radikal feministler için ise bu yapı kadının çalışma hayatında erkekle arasındaki eşitsizlikleri beslemektedir. Engelli bireylerin yaşadığı sorunların toplum tarafından üretildiğini belirten radikal feminizmin engelliliğe böyle bakış açısı sosyal model ile paralellik göstermektedir. Engellilere yönelik kültürel beklentiler, tutumlar, toplumsal kurumlar ve bunların sonucu olan maddi koşullar hem kadın hem de engelli adı altında sınıflandırılan bedenlerin çifte ve paralel dezavantaja maruz kaldığını savunusu bulunmaktadır. Kadının evdeki emeğinin ekonomik değerine dikkat çeken sosyalist feminizm ise kadının emeğinin ekonomik bir değerinin olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Kadınların emeklerinin ekonomik bir değerinin olmamasıyla kadınlar erkekler tarafından sömürülmekte ve bu durum sınıflı bir toplum yaratmaktadır. Kadının ev içi sorumluluğu üstlenmek zorunda kalmasının sebebinin toplum olduğunu savunan bu düşünceye göre engelli kadınların toplumun atfettiği cinsiyet rollerini yerine getirememelerinden dolayı karşılaştıkları ayrımcılık ve dışlanma da kapitalist ve ataerki toplum yapısının ürünüdür.

Literatürde, eğitim, meslek donanım ve beceri eksikliği -engelli kadınları da içeren- istihdamı engelleyen toplumsal faktörler; işverenlerin engelli kadınlara yönelik olumsuz tutumları, engelli istihdamında uyulması gereken zorunluluklara uyulmaması, engellilere yönelik erişilebilirliğin düzenlenmemiş olması ise kurumsal faktörler olarak yer almaktadır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü toplumsal hayattan soyutlanma ile sonuçlanabilmektedir. Çözüm eğitim öğretim hizmetlerinden engelli kadınlar başta olmak üzere bireylerin mahrum bırakılmalarının önüne geçilmesidir. Engelli bir kadının hem toplumsal cinsiyet algısında olumsuz etkilenmemesi hem

de toplumun engelli olma durumuna karşı olduğu ön yargılardan kurtulabilmesinin yolunu ilk olarak engeline uygun bir eğitim almasından geçmektedir. Eğer ki birey engelinin elverdiği şekilde kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde bir eğitim alırsa hem toplumsal yaşama daha kolay uyum sağlayacak hem de istihdamda yer alarak ekonomik olarak kendi kendine yetebilecek bir konuma gelecektir. Engelli kadınların eğitim hayatında yer alarak istihdamda yer bulabilmeleri içinse yasal düzenlemeler tekrardan gözden geçirilmelidir. Ayrıca engelli bireylerin ailesi ya da devlet tarafından özel bakıma ihtiyaç duyan bireyler olarak görülmesi, engelli bireylerin ötekileştirilmesine ve sevap düşüncesiyle yardım yapılmasına ve istihdam konusunun ikinci planda kalmasına neden olmaktadır. Engelli birey kadın olunca istihdam sorunu daha da derinleşmektedir.

Kaynakça

- 1982 Anayasası. (1982,9 Kasım). *Resmi Gazete* (17863). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003, 10 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 25134). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>
- 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. (2005, 7 Temmuz). *Resmi Gazete* (25868). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf>
- Abberley, P. (1987). The Concept Of Oppression And The Development Of A Social Theory Of Disability. *Disability, Handicap and Society*, 2(1), 5-19.
- Abu Habib, L. (2010). 'Women And Disability Don't Mix!: Double Discrimination And Disabled Women's Rights. *Gender & Development*, 3, 49-53.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2011). "İş Gücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi", Aralık 2011, (Çevrimiçi), Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/media/5816/isgucu-tam-metin-turkce.pdf>, Erişim Tarihi: 13.09.2023
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. Erişim Adresi: https://www.aile.gov.tr/media/140662/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz_23.pdf
- Akdemir, B. ve Duman, Ç. M. (2017). Kadın Çalışanların Performansında Cam Tavan Sendromu Engeli. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 517-526.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Edebiyat Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 30(1), 53-72.
- Altuntaş, B. ve Topçuoğlu, A. R. (2016). *Engelli Bakımı Sosyal Bakım ve Kadın Emeği*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Arat, N. (2010). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Asch, A. ve Fine, M. (1988). *Women With Disabilities – Essays In Psychology, Culture And Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ataman, M. (2009). Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti. *Alternatif Politika*, 1(1).
- Beauvoir, S. (1993) *Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı*, B.Onaran (çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Begum N. (1992). Disabled Women And The Feminist Agenda. *Feminist Review*, 40, 70-84.
- Bilgin, K.U. (2000), Özürlülerin Çalışma Hayatındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Kamu-İş – İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 5(4), 21-38.
- Bora, A. (2005). *Kadınların Sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bora, A. (2013). Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. Çayır K. ve Ceyhan M.A.(Der.). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. (s.175-187). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Gömülü Teori, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), s. 1-14.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Buz, S. ve Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 25-45.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*. Ankara: Vadi Yayınevi.
- Çakır, H. (2021). “Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların İstihdam Süreçleri: Yozgat Örneği”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), ss. 111-126.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Donovan, J. (1997). *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*, Bora, Aksu, Gevrek, Meltem Ağduk ve Sayılan, Fevziye (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, A. N., ve Doğanay, G. (2016). Trabzon’da Engelli Kadın Profili. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 315-339
- Eliuz, Ü (2011). Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak. *Turkish Studies (Elektronik)*, 6(3), 221 – 232.
- Ferri, A. B. ve Gregg, N. (1998). Women With Disabilities: Missing Voices. *Women’s Studies International Forum*. 21(4), 429-439.
- Garland-Thomson (2001). *Engellilere Yönelik Feminist Çalışmalar*. Kadın Politika Çalışmaları Merkezi Yayını.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Goldman, E. (2006). *Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir*, Necmi Bayram, (çev.), Agora Kitaplığı.
- Güloğlu, K. F. (2019). Uluslararası Çalışmaların Gündeminde Engelli Kadın Ayrımcılığının İfadesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 260-285.
- Günindi E., A. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- ILO. (2022). Dünya Çalışma ve Sosyal Çıktılar (Trend 2022). Erişim Adresi: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf
- İşıkkhan, V. (2001). *Özürlü Kadınların İstihdam Sorunları, Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları*, (Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş), Ankara: Etki Yayıncılık.
- İŞKUR. (2023). İstihdamı Zorunlu Kontenjanlar. Erişim Adresi: <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> Erişim Tarihi: 09.09.2023.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- Karabulut, A. (2017). Ataerkil İdeolojinin Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Ortopedik Engelli Kadın ve Erkeklerin Deneyimlerine Yansımaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Karataş, K. (2001). Engellilerin Topluma Kazandırılması. *Ufkun Ötesi Aylık Dergi*, 5(29), 10-19.
- Karataş, K. (2002). Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 1-10.
- Küçükkaraca, N. (2018/1). *Feminizm ve Engelli Kadın*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Derya Kömürcü ve Osman Akınhay (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 79-92.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. Şirin Tekeli (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mies, M. (2011) *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*, Yıldız Temurtürkan (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Notz, G. (2012). *Feminizm*. (S. D. Çetinkaya, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Rowbotham, S. (1987). *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*, Şükrü Alpagut, (çev.), İstanbul: Payel Yayınları.
- Rowbotham, S. (1994). *Kadınlar Direniş ve Devrim*. Nilgün Sarman (çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Schriempf, A. (2001). Refusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability. *Hypatia*, 16 (4): 57-59
- Schwebel, F. D. (2015). Feminist Hareketler, H. Hirata., F. Laviorie., H. Doare. ve D. Senotier (ed.) içinde *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. (174-177). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Seber, G. (2013). Kadınlar Çalışmalarında Yapamadıklarımız. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13. Hukuk Fakültesi Özel Sayısı. 27-33.
- Sevim, A. (2005) *Feminizm*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Siebers, T. (2001). Disability İn Theory: From Social Constructionism To The New Realism Of The Body. *American Literary History*, 13(4), 737-754.
- Şişman, N. (2003). *Emanetten Mülke: Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayınları.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tekeli, Ş. (1988). *Kadınlar İçin Yazılar*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Tören, Z. (2014). Kamuda Çalışan Engelli Kadınların Problemleri. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ulutaş, Ü. Ç. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(21), 25-40.
- Vatandaş, C. (1999). Dilenciler ve Dilencilik., *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 170-184.
- Webb-Mitchell, B. (1994). The Spiritual Abuse of People with Disabilities. *Journal of Religion in Disability & Rehabilitation*, 2(1), 55-63.

Yüksel, M. (2003). *Feminist Hukuk Kuramı ve Feminist Düşünce Teorileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Zoonen, L. V. (2002). *Medyaya Feminist Yaklaşımlar*. S. İrvan (çev.) Ankara: Alp Yayınevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Toplumsal Politika Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.